

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב

הפקולטה למדעי היהדות

הקמפוס

ד ש ב ו ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מספר 338

פרשת אחרי מות, תש"ס

"נקבה תסובב גבר" - על סימני זיכרון לקריאה בתורה

כידוע, הקריאה בתורה אינה משימה קלה. בספר התורה באות רק האותיות בלא ניקוד ובלא טעמים, ועל הקורא לזכור בעל פה את מסורת הקריאה בכל פסוק. יש פסוקים בתורה הדומים בלשונם, אך שונים בניקודם או בטעמי המקרא שלהם, וכאשר מגיע הקורא לפסוק כזה, הוא עלול להחליף בינו ובין חברו הדומה לו. דמיון הפסוקים עלול להכשיל דווקא קוראים מנוסים, שמסורת הקריאה בתורה כולה שגורה על פיהם. לא ייפלא אפוא, כי בכל הדורות ניסו הקוראים ליצור סימני זיכרון שיסייעו להם להבחין בין צורות דומות ובין פסוקים דומים. סימנים כאלה נמצאים כבר בהערות המסורה, ובכמה מהם ניכרים חריפות מופלגת וחן מיוחד.

בפרשתנו, בפרק יז, באים שני פסוקים סמוכים ובהם המילים נפש, בשר, דם:

כִּי נֶפֶשׁ הַבֶּשֶׂר בְּדָם הוּא וְנֶאֱמַר נִתְתִּיב לָכֶם עַל הַמְזִבָּח לְכַפֵּר עַל נִפְשֹׁתֵיכֶם כִּי הַדָּם הוּא בְּנֶפֶשׁ
יִכָּפֵר (יא).

כִּי נֶפֶשׁ כָּל בֶּשֶׂר דָּמוֹ בְּנֶפֶשׁוֹ הוּא וְנֶאֱמַר לְבָנִי יִשְׂרָאֵל דָּם כָּל בֶּשֶׂר לֹא תֹאכְלוּ כִּי נֶפֶשׁ כָּל בֶּשֶׂר
דָּמוֹ הוּא כָּל אֲכָלְיוֹ יִפְרֹת (יד).

ארבע פעמים באה כאן התיבה 'הוא', ועל הקורא לדעת מה קריאתה הנכונה בכל מקום: הוא או היא. הדבר אינו כה פשוט, שהרי "דם ובשר לשון זכר, נפש לשון נקבה" (רש"י). מבנה המשפטים אינו פשוט, וזיהוי הנושא בכל משפט אינו משימה קלה.

המסורה הגדולה בכ"י לניגוד מעירה כאן: "ב' פסוק' בעניי' מטע קדמיה אית בה היא הוא תיני' אית בה הוא היא (=שני פסוקים בעניין הפרשה הזאת מטעים: הראשון יש בו היא, הוא; השני יש בו הוא, היא) [...] נקבה תסובב גבר".

הסימן "נקבה תסובב גבר" הוא פסוק בספר ירמיה (לא כא), ומשמעו כאן: מבין ארבע ההיקריות, שתי ה'פנימיות' נקראות "הוא" בלשון זכר, ואילו שתי ה'חיצוניות', הסובבות אותן כביכול, נקראות "היא" בלשון נקבה.

סימן הזיכרון הזה זכה להצלחה, והוא מובא גם במסורה הגדולה של דפוס 'מקראות גדולות' וגם בפירוש החזקוני (מחברו רבי חזקיה בן מנוח בן המאה השלוש-עשרה) לפרקנו. הסימן קצר ומקומי, ועל כן קל לזכור אותו בעת הקריאה. הערות מסורה אחרות ניסו להתמודד עם משימה

מורכבת יותר, ותיארו את כל היקריות הוא-היא בספר ויקרא.¹ הערת מסורה כזאת יכולה לשרת את הסופרים והנקדנים, אך היא ארוכה ומסובכת מכדי לשמש את הקוראים במקרא.

רבי חזקיה בן מנח מביא בפירושו לפרשתנו סימן זיכרון נוסף, העוסק אף הוא בקריאת התיבה "הוא". וכך הוא אומר בפירושו לויקרא יח כב-כג: "תועבה הוא, בחירק, יגיד עליו רעו, שניהן לשון נקבה; תבל הוא - בשורק, יגיד עליו רעו, שניהם לשון זכר". גם פה סימן הזיכרון הוא פסוק, "יגיד עליו רעו" (איוב לו לג), ומשמעו: המין הדקדוקי של השם הסמוך מלמד על קריאתה של התיבה 'הוא' הסמוכה לו.²

בעל החזקוני מרבה להביא סימני זיכרון מעין אלה, ורק חלקם ידועים לנו ממקורות מסורה. נביא עוד שני סימני זיכרון לפסוקים בפרשת אחרי מות:

ויקרא טז לא: "שבת שבתון היא, דין כתיב ביו"ד ושל פרשה אמור בוי"ו (וי' כג לב), ושניהם נקראין ככתיבתן, וסימן ותאכל היא והוא" (מל"א יז טו).

דוגמה זו עוסקת בשני פסוקים דומים שאינם סמוכים זה לזה. שני הפסוקים עוסקים בשבתון ובצום ביום הכיפורים ולשונם דומה: "שבת שבתון היא/הוא לכם ועניתם את נפשתיכם". שני סימני זיכרון ניתנים פה לקורא. הראשון פשוט: "שניהם נקראין ככתיבתן" - שהרי בראשון כתוב היא ביו"ד, ובשני הוא בוי"ו. הסימן השני הוא פסוק שבו המילה 'היא' קודמת (בקרי!) לתיבה 'הוא'.

ויקרא טז כ-כא: "והקריב את השעיר החי, החי קדמא בסגול ותניינא בפת"ח, וסימן ההרים".

בשני פסוקים סמוכים בא הצירוף "השעיר החי", בראשון מנוקד הַחִי ובשני הַחִי. החזקוני אינו מתייחס לשינוי בניקוד האות ח, אלא רק לשינוי הניקוד באות ה (שהוא תוצאה של השינוי בניקוד האות ח!). נראה מכאן שלא הבחין בהגייתו בין קמץ לפתח, כפי שידוע במבטא הקדם-אשכנזי. לסימן זיכרון מובאת כאן המילה הַחִירִים, שהיא בה בסגול ואחריה הא בתנועת a. גם הסימן הזה משקף חוסר הבחנה בין הגיית קמץ להגיית פתח, שהרי הא קמוצה מובאת כסימן להא בפתח.³

סימן נוסף בפרשתנו מובא במסורה הקטנה של 'מקראות גדולות' לויקרא יח כג: "תָּבַל - ב' מלעיל, וסי' הארץ מתחת". והסבר הסימן: "הני תרי תָּבַל (בפסוקנו ולהלן כ יב) המה לשון נאוף וערוה טעמם מלעיל... אמנם מלות תָּבַל אשר פירושו 'ארץ' הוא מתחת, כלומר הטעם מלרע" (ר' יוסף ב"ר דוד היילברון, מבין חידות - פירוש על המסורה, אמשטרדם תקכ"ה).

ולסיום - עוד שני סימני זיכרון לפרשיות הקודמות:

"בדמי טהרה, 'דמי' לא מפיק 'ימי' מפיק, וסימנך 'את יום צאתך' (דב' טז ג)" (חזקוני, ויק' יג ד-ו). בשתי היקריות הצירוף "[ב]דְּמֵי טְהָרָה" אין מפיק בה"א, ואילו בשתי היקריות הצירוף "יְמֵי טְהָרָה" האות ה"א הגויה ומסומנת במפיק. המילה 'מפיק' מקורה בארמית והיא לשון הוצאה. הפסוק שהובא לזיכרון קושר את לשון יציאה למילה 'יום'.

"קדמ' כל המשכב' ברביע (ויק' טו א) תני' כל המשכב' בשני גרישין (שם טו כו). וסימ' 'אשה גרושה מאישה'" (ויק' כא ז), (גינצבורג, סעיף 2850). שני פסוקים סמוכים פותחים במילים 'פָּל הַמְּשָׁכָב', והטעמים שונים. הראשון עוסק בזב והשני באישה זבה. סימן הזיכרון קושר בין 'אשה' ובין הטעם גרשיים.

¹ ראה הערת המסורה הגדולה שנדפסה במקראות גדולות בויקרא ב טו. מקורות מקבילים ודיון ראה אצל כ"ד גינצבורג, המסורה על-פי כתבי-יד עתיקים, לונדון 1885 (להלן: גינצבורג), סעיף ה 89.

² סימן יש פה ולא נימוק דקדוקי, שהרי נושא המשפט הוא מעשה המשכב.

³ שני הסימנים האחרונים ("ותאכל היא והוא", "ההרים") באים בהערת מסורה שציטט גינצבורג בסימן 2850, וייתכן שבעל החזקוני התבסס על הערת מסורה כזאת. עם זאת, חוסר הבחנה בין קמץ לפתח אינו אופייני להערות מסורה טברניות.

סימני זיכרון נוספים חוברו מימי בעלי המסורה ועד ימינו אלה, ולא הבאנו אלא מקצת מהם.⁴ הסימנים נאים, חריפים ואף משעשעים, בחינת "לולי תורתך שעשעֵי" (תה' קיט צב), ובה בעת הם גם יעילים לבעלי הקריאה, שהרי "אין תורה נקנית אלא בסימנים" (עירו' נד, ע"ב).

ד"ר יוסף עופר
המחלקה לתנ"ך

⁴ מבחר גדול של סימנים שלוקטו מהערות המסורה אפשר למצוא אצל גינצבורג, סעיף 1960 ואילך. ראה במיוחד סעיפים 2020 ("לחם תנופה", "חמורו רובץ"), 2090 ("גם ממהר אל גם") 2160 (סימן לקריאת דישון ודישן על פי ימי השבוע שקוראים בהם בתורה).